

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 4.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Bácsatyai Dániel
III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása

Kármán Gábor
Bethlen Gábor kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben

Kis Iván
Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása

Turbucz Dávid
A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején

Luka Dániel
Termelőszövetkezeti gazdálkodás a Rákosi-korszakban

Novák Attila
Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 4. szám

TANULMÁNYOK

Bácsatyai Dániel III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása 423

Kármán Gábor Török frázissal való írás. Bethlen Gábor politikai
kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben 443

Kis Iván Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása.
Források és munkamódszer 471

Turbucz Dávid A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején. Horthy Miklós kapcsolati hálója 503

Luka Dániel Zárszámadástól zárszámadásig. Termelőségvetkezeti
gazdálkodás a Rákosi-korszakban 521

Novák Attila Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság
(1964–1981) 551

MEGEMLÉKEZÉS

Pók Attila Búcsú Hajdu Tibortól 569

TANULMÁNYOK

III. BÉLA ÉS FŐPAPJAI JÖVEDELEMJEGYZÉKÉNEK KELETKEZÉSE ÉS FENNMARADÁSA

BÁCSATYAI DÁNIEL

THE ORIGIN AND PRESERVATION OF THE INCOME REGISTER OF
BÉLA III AND HIS PRELATES

The income register of Béla III and his prelates is one of the most frequently cited sources used by scholars of 12th-century Hungarian history. However, the 16th-century codex of the register and the latter's context have received very little attention. The study of the codex revealed that, in addition to English history, the editor/copist was primarily interested in exotic subjects, including geographical discoveries and the relationship between Christians and Muslims, topics that were of great interest to the European public at the time the codex was compiled. Béla III's income register is found among texts preserved (in some cases only) by the 12th-century English chronicler, Ralph of Diceto. It is more than likely that the register was part of Ralph's collection of documents. Contrary to earlier opinions, the register is not linked to Béla III's marriage proposals in Western Europe in 1186, but rather to the 1188 Hungarian embassy of Richard Barre, archdeacon of Lisieux, related to Henry II's plans to cross Hungary during his forthcoming crusade to the Holy Land.

Keywords: Béla III of Hungary, Henry II of England, Ralph of Diceto, royal revenues, Crusades

Bevezetés

III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzéke az Árpád-kor modern kutatásának egyik leggyakrabban idézett forrása. Ha nélkülöznünk kellene, nem kapnánk egyértelmű és világos képet a korai Árpádok bevételeinek összetételéről,¹ de nem csillant volna fel a reménye a 12. századi Magyar Királyság lélekszámát illető – természetesen rendkívül vitatható – becsléseknek sem.² Nem tudnánk továbbá összehasonlítani III. Béla és a kortárs európai

Bácsatyai Dániel, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály.

- 1 III. Béla emlékezete. Vál., ford., bev. és jegyz. írta Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp., 1981. 23–26.; Kristó Gyula: A korai feudalizmus. In: *Magyarország története. I–VIII/1–2.* Főszerk. Kovács Endre. Bp., 1976–1989. I/2 (Előzmények és magyar történet 1242-ig) 1245–1246.; Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* Bp., 2001. (História Könyvtár. Monográfiák 17) 55–57.
- 2 Györffy György: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig.* Szerk. Kovács József. Bp., 1963. 50–53.

uralkodók bevételeit, amelyre a források a francia és az angol királyok esetében adnak módot.³ Az összevetést persze ugyancsak komoly akadályok nehezítik meg. Az első nehézség abban áll, hogy a jegyzékben szereplő összegeket a magyar történetírás nem tartja megbízhatónak: a királyi bevételeket (167 ezer márka, azaz 31 175 kg színezüst) túlzottnak magasanak, a főpapkét pedig a valóságosnál alacsonyabbnak ítéli.⁴ A második nehézséget az jelenti, hogy korszakunkban még a bővebb forrásadottságok ellenére sem alkothatunk teljes képet az angol és francia királyok jövedelmeiről.⁵ Az angol uralkodók a 12. század derekától például egyre többször kísérleteztek új, rendkívüli adók kivetésével, amelyek nem jelentek meg a kincstár rendes bevételeit és kiadásait regisztráló tekercsekben (*pipe rolls*).⁶ I. (Földnélküli) János 1207-ben közel 60 ezer fontnyi rendkívüli adót hajtott be alattvalóitól a franciák elleni végeláthatatlan háború költségeinek fedezése céljából, s ha ezt hozzáadjuk az 1199 és 1214 között erősen hullámzó, ám szilárdan emelkedő tendenciát mutató rendes évi jövedelmek átlagához (32 ezer font),⁷ akkor megközelítőleg 138 ezer márkát (29 614 kg színezüst) kapunk. Mindez alig kevesebb, mint a III. Béla-kori jegyzékben szereplő adat, ám valamivel több, mint az ifjabb Barta János és Barta Gábor által elvégzett korrekció után előállt összeg (123 ezer márka, azaz 23 ezer kg színezüst).⁸ Bár biztosat állítani csaknem lehetetlen, az mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy nagyságrendi különbség nem volt a magyar és az angol uralkodó jövedelmei között. A *pipe rollokból* hiányzó jövedelemforrások fontosságára világít rá a II. Henrik, majd fiai szolgálatában álló királyi klerikus, Gerald of Wales tudósítása az angol királyi jövedelmek szerkezetében beállt 12. századi változásról:

„... Anglia éves bevétele az angolszász királyok, így az utolsó uralkodó, Westminsteri [Hitvalló] Edvárd alatt 60 ezer márkára rúgott, ahogy a Winchesteri tekercsben [a *Domesday Book*ban] olvashatjuk. II. Henrik idejében azonban olyan sok földet adományozott el a lovagoknak mindkét oldal, tudniillik előbb Blois-i István király majd maga Henrik is, előbb a köztük dúló, majd a Franciaország elleni csaknem szünet nélküli háború miatt, hogy az éves bevételek alig érték el a 12 ezer márkát. Még a legyszerűbb ember számára is felmerülhet a kérdés, hogy II. Henrik és fiai hogyan bővelkedhettek oly sok kincsben oly sok háború közepette. Ezt azzal magyarázhatjuk,

Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., 2002. [2. kiad.] (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 219–222.; Kristó Gyula: Magyarország lélekszáma az Árpád-korban. In: *Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millicentenáriumi előadások*. Szerk. Kovacsics József. Bp., 1997. 47–51.

3 Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Bp., 1916. 433–434.; Ifj. Barta János – Barta Gábor: III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. *Századok* 127 (1993) 435–440.; Kristó Gyula: a Halotti Beszéd és kora. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 30 (1995) 468–469.

4 Kristó: A korai feudalizmus, 1246.; Ifj. Barta – Barta: III. Béla király jövedelmei, 422., 439.

5 Ifj. Barta – Barta: III. Béla király jövedelmei, 437–438.; Robert Bartlett: *England Under the Norman and Angevin Kings (1075–1225)*. Oxford, 2000. (The New Oxford History of England) 175–177.

6 Uo. 165–168.

7 Uo. 176–177.

8 Ifj. Barta – Barta: III. Béla király jövedelmei, 439. A magyar szerzők 80 %-os finomsággal, azaz 186,68 gramm márkával számoltak. Az angol ezüstpénzek ezüstartalma a korszakban 92,5 %, 1 márka ezüst tehát 214,6 gramm tiszta nemesfémet tartalmazott. *Peter Spufford: Money and Its Use in Medieval Europe*. Cambridge, 1988. 402.

hogy mivel kevesebb bevételre számíhattak, gondjuk volt rá, hogy jövedelmeiket alkalmi forrásokból egészítsék ki, jobban bízva az esetleges, mint a bevett módszerekben. Nem válogattak ugyanis az eszközökben: ha tulajdont akartak megszerezni, leginkább rablásból folytattak. Azt is meg kell itt jegyeznünk, hogy a német császárnak majdnem 300 ezer márka éves jövedelme van, noha a főpapok birtokolják csaknem az összes várost mind a német, mind pedig a lotaringiai és burgundiai királyságokban. Ez azonban visszafogott összegnek vagy csaknem semmiségnek tűnik a görög császár vagy a szicíliai király bevételeihez és kincseihez képest, mielőtt tudniillik a latinok megsemmisítették volna azokat. Szicília egyetlen városa, Palermo egy év alatt több állandó jövedelmet biztosít a szicíliai királynak, mint egész Anglia az angol királynak.”⁹

Gerald of Wales a másfél évtizedig tartó angliai trónviszály és polgárháború (1139–1154) tényével magyarázza az angol királyok rendes bevételeinek megcsappanását és az alternatív jövedelemforrások szükségességét. Az idézet azonban valami mást is elárul: a korabeli Anglia írástudói és olvasói kétségkívül komoly érdeklődést mutattak az európai uralkodók pénzügyei iránt – e ténynek pedig még jelentősége lesz a későbbiekben.

Ha III. Béla és főpapjainak jövedelemjegyzéke ennyire megkerülhetetlen forrás – még ha a dokumentum értelmezését illetően számos is a kérdőjel –, miként lehetséges, hogy olyan keveset tudunk a jegyzéket fenntartó tárgyról, a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött angliai eredetű kódexről [Bibliothèque nationale de France (= BnF) lat. 6238.] és annak tartalmáról, a kimutatás kézirati kontextusáról? A nemzetközi irodalomban szinte ismeretlen, jelentéktelennek tűnő kódex vizsgálata több szempontból is indokolt. Amellett, hogy az ott megőrzött jegyzék a forrástípus egyedüli képviselője a korszakban – a francia és angol királyi jövedelmek, mint láthattuk, az uralkodói számadások nyomán rekonstruálhatók –, a kézirat tanulmányozása a rejtélyes forrás keletkezésének megfejtéséhez is kulcsot adhat a kezünkbe. A magyar kutatásban már korán, a 19. század derekán felmerült, hogy a franciaországi gyűjteményben fennmaradt kimutatás III. Béla és Capet Margit 1186. évi eljegyzésének köszönheti létezését:¹⁰ a magyar király házassági ajánlatának mellékleteként azt volt hivatott igazolni a jövődöbéli fivére, II. Fülöp Ágost francia király előtt – vagy, mint később több alappal felmerült, II. Henrik angol király udvarában –, hogy Béla fejedelmi módon tud gondoskodni a menyasszony anyagi helyzetéről. Az alábbiakban arra a kérdésre is választ keresünk, hogy a kézirat vizsgálata vajon igazolja-e ezt az elméletet.

A kézirat a magyar történetírásban

⁹ Gerald of Wales: *Instruction for a Ruler. De Principis Instructione*. [Ed., trans. Robert Bartlett.] Oxford, 2018. (Oxford Medieval Texts) (= Gerald of Wales: *De Principis Instructione*) 712.

¹⁰ Szalay László: *Magyarország története*. I–VI. Lipcse, 1852–1859. I. (A nemzet Európába érkezésétől az Arany Bulla alkotásáig) 264. 76. j.

A forrást fenntartó kódexszel való közvetlen találkozás előtt tanulságos áttekinteni, hogy a magyar történetírás miként ismerkedett meg a jövedelemjegyzékkel. A kézirat felfedezése(i) és korai magyarországi fogadtatása híven tükrözik a történeti kutatások ötletszerűségét és a forrásfeltárás szervezetlenségét a 19. század első felében. A jegyzéket 1849-ig öten is „megtalálták”,¹¹ s közülük hárman – látszólag egymás tevékenységének ismerete nélkül – közölték is. Az első felfedezők a magyar nemesség soraiba tartoztak, akiket nyugat-európai körutazásaik alkalmával a magyar történelem iránti érdeklődésük könyv- és levéltárakba is elkalauzolt. Idősebb Berzeviczy Albert Volstán (1776–1859), az azonos nevű történész-politikus nagyapjának unokatestvére már egy éve bújta Európa gyűjteményeit, amikor 1819 augusztusa és decembere között a párizsi királyi könyvtárban rábukkant a bennünket érdeklő kimutatás kéziratára.¹² A jegyzék másolatát nyomban elküldte Jankovich Miklósnak, aki már a következő évben, a *Tudományos Gyűjtemény* 1820. évi 6. számában közölte a forrást.¹³ A kommentár következtetlenségei miatt nehéz eldönteni, hogy Berzeviczy vagy Jankovich ismerte-e fel, hogy a 16. század elején írt kódexben megőrzött kimutatás valójában az Árpád-korban keletkezett; a dokumentumot azonban tévesen nem III. Béla, hanem IV. Béla korára keltezték.

Az első szövegközlést 1826-ben egy második, még jobb minőségű kiadás követte, méghozzá ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain. A Berzeviczy munkájáról látszólag mit sem tudó újabb felfedező, a Franciaországban többször is megfordult ifjú ügyvéd, Tessedik Ferenc állapította meg – ma is helytálló érvek alapján –, hogy a jegyzék élén álló Béla király valójában III. Bélával azonos.¹⁴ A szöveg 1829-ben harmadszor is megjelent, ezúttal Fejér György *Codex Diplomaticus*ában.¹⁵ A kiadó az eredeti kéziratra hivatkozott, ám átírását komoly hibák terhelik: csak a századfordulón sikerült tisztázni, hogy a jegyzék valójában nem szól a harmincad nevű külkereskedelmi vámról, és a nyitrai püspököt nem ezeregyszáz, hanem csupán háromszáz márká ezüst jövedelem illette meg. A három első kiadás közül – sajnálatos, de távolról sem nem meglepő módon – Fejéré kanonizálódott, Endlicher László is innen vette át – igaz, hivatkozás nélkül – Árpád-kori forrásgyűjteményébe, a hibákat azzal tetévezve, hogy a forrás kódexét 12. századiként jelölte meg.¹⁶ A do-

11 Nem lehetetlen, hogy valójában hatan: Jakab Elek szerint a jövedelemjegyzékről már Cornides Dániel (1732–1787) is készített másolatot, erre azonban egyelőre nem sikerült rátalálnom. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I–III. Buda, 1870–1888. I. (Ős-, ó- és középkor [513 Kr. e. –1540 Kr. u.]) 218.

12 Személyére lásd Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Bp., 1891–1914. I. 978–979. Nyugat-európai körútjára vonatkozó feljegyzéseire lásd Szádeczky Lajos: Berzeviczy Albert utazásai 1818–1820. *Földrajzi Közlemények* 17 (1889) 286–321.

13 J*** [Jankovich Miklós]: Berzeviczy Albert úr jegyzetei, magyar hazánkat illető, és a külföldi könyvtárakban található jelességekről. *Tudományos Gyűjtemény* 4 (1820) 6. sz. 61–63.

14 Tessedik [Ferenc]: Magyarországot illető kéziratok a Párisi Királyi Könyvtárban. *Tudományos Gyűjtemény* 10 (1826) 12. sz. 97–99. Személyére lásd Szinnyi: *Magyar írók élete és munkái*, XIV. 50–51.

15 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Stud., op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. II. 217–218.

16 *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Edidit Stephanus Ladislaus Endlicher. Sangalli, 1849. 245–246.

kumentumról az 1820–1830-as években további másolatok készültek gróf Waldstein János¹⁷ és Petrovics Frigyes¹⁸ jóvoltából, ezek azonban nem kerültek sajtó alá.

A következő nemzedék tehát Fejér György hibás kiadásából ismerte meg az Árpád-kor e nem mindennapi forrását. Horváth Mihály történeti összefoglalásának első kiadásában (1842–1846) még nem szerepelt, Szalay László viszont már hasznosította *Magyarország története* című munkájában. Szalay volt az első, aki megfogalmazta azt a ma is elterjedt nézetet, amely szerint a jövedelemjegyzék III. Béla és Capet Margit 1186. évi eljegyzése alkalmából készült; mivel azonban mit sem tudott a kézirat angliai provenienciájáról, ő még úgy vélte, hogy a magyar udvar a III. Béla majdani sógorának, II. Fülöp Ágostnak küldte el a dokumentumot, s ez a tény magyarázza a kimutatás párizsi fennmaradását.¹⁹ Később – 1901-ben – Marczali Henrik is magáévá tette Szalay ötletét; szerinte III. Béla követei a jegyzék révén világosították fel a francia királyt a magyar uralkodó gazdagságáról.²⁰

A millennium történész-nemzedéke friss érdeklődéssel fordult III. Béla uralkodása felé, amelyet az Árpád-kori Magyar Királyság fénykorának tekintettek. A Párizsban fennmaradt jövedelemjegyzék jelentőségét csak növelte, hogy a hazai keletkezésű kútfők alapján igen vérszegény kép rajzolódott ki a külföldi forrásokban tekintélyes, gazdag és kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkező uralkodóként feltűnő Béláról. 1900-ban jelent meg az emlékére kiadott reprezentatív tanulmánykötet, ahol az érdeklődő közönség Békefi Remig megbízható szövegkiadásában, faksimile kíséretében tanulmányozhatta III. Béla és főpapjai jövedelemkimutatását.²¹ Ezekben az években néhány pályakezdő ifjú történész személyesen is felkereste a Francia Nemzeti Könyvtárt, hogy ismét kézbe vegyék az őrzőkódexet, s tisztázzák a jegyzék szövegkörnyezetét. Közülük az első, Küffer Béla helyesen állapította meg, hogy a kézirat a 16. században keletkezett, ennél azonban nem jutott tovább: a kódex nyilvánvaló angliai eredete elkerülte a figyelmét, s tévedett, amikor a kimutatást követő koronázási esküt a magyar királynak tulajdonította. A kérdésre vonatkozó, 1895. évi tanulmányában jobb szöveget közölt Fejérnél, de kiadásában így is maradtak hibák,²² akárcsak Marczali Henrik 1901-ben megjelent szöveggyűjteményében, amelyhez Marczali tanítványa, Léderer Béla másolta le a jegyzéket.²³

17 Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az Aranybulláig*. Pest, 1855. 476. A kéziratról készült magyar fordítást lásd 475–476. Jászay szerint Waldstein másolata 1824-ben készült. Az Országos Széchényi Könyvtár is őriz egy korai, 1821-ben készült másolatot (OSZK Kézirattár. Oct. lat. 276.), ez azonban nem lehet azonos a Jászay fordítása alapjául szolgáló, Waldstein-féle kézirattal.

18 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. 3. [1834–1836.] [Szerk. Schedel Ferencz.] III. Buda, 1838. 60.

19 Szalay: *Magyarország története*, I. 264–265.

20 *Enchiridion fontium historiae Hungarorum/A magyar történet kútfőinek kézikönyve*. Szerk. Marczali Henrik. Bp., 1901. 128. Az Árpád-kor történetét összefoglaló nagy munkájában még csak a Magyar Királyságot illető külföldi érdeklődéssel magyarázta a jövedelemjegyzék létrejöttét. *A magyar nemzet története*. I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1894–1898. II. ([Marczali Henrik:] *Magyarország története az Árpádok korában* [1038–1301]) 318. Pauler Gyula óvatosan nem foglalt állást a kimutatás eredetével kapcsolatban. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Bp., 1899. [2. jav. kiad., reprint: 1984] I. 336–338., 508. 548. j.

21 Békefi Remig: III. Béla és a magyar nemzet művelődése. In: *III. Béla magyar király emlékezete*. Szerk. Forster Gyula. Bp. 1900. 139–140.

22 Küffer Béla: A magyar főpapok s a magyar király jövedelmei 1186-ban. *Gazdaságtörténeti Szemle* 2 (1895) 286–290.

23 *Enchiridion*, 128. [Kiadását lásd uo. 129–130.]

Maradandóbb eredményt hoztak Marczali egy másik növendékének, az ígéretes közép-korkutatónak induló, majd esztétaként Németországban nevet szerző Baumgarten Ferencnek – a Baumgarten-díj névadójának – a vizsgálatai. Ő állapította meg elsőként, hogy a párizsi kéziratnak semmi köze Franciaországhoz, a kódexet Angliában írták, a benne megőrzött történeti szövegek nagy része pedig a Plantagenetek angol-normann birodalmához kötődik. Baumgarten elvetette, hogy a jegyzéknek bármi köze volna III. Béla és Capet Margit házasságához; keletkezését a püspöki jövedelmek feltüntetése miatt a pápai udvar érdeklődésével hozta összefüggésbe.²⁴ A magyarázatkísérletnek azonban éppen ez a legnagyobb gyengéje: ha a jegyzéket valóban a pápa tájékoztatása érdekében állították össze, akkor annak semmi keresnivalója nem lehetett volna Angliában.

Felismerte ezt Hóman Bálint is, aki sikeresen hangolta össze az angliai provenienciát és III. Béla nyugat-európai házassági ajánlatainak tényét.²⁵ A magyar király követei ugyanis elsőként az angol udvart keresték fel 1186-ban, hogy II. Henrik ott nevelkedő unokáját, Matildát megkérjék uruk számára; az elutasító válasz után pedig Párizsba utaztak, hogy II. Fülöp Ágost leánytestvére, Margit kezére tegyenek ajánlatot, aki a három évvel korábban elhunyt angol trónörökös, Henrik ifjabb király özvegye volt. Hóman meggyőzőnek tűnő magyarázata révén a jegyzék eredetének kérdése hosszú időre nyugvóponttra jutott.²⁶ Egészen addig, mígnem Kristó Gyula 1981-ben egy másik nyugati dinasztikus kapocssal, Imre és Aragóniai Konstancia házasságával hozta összefüggésbe a jövedelemkimutatást: a jegyzékben ugyanis a szlavóniai herceg által fizetett, évi tízezer márkát kitevő hozzájárulásról is szó esik, márpedig az ekkor még dalmát-horvát néven ismert hercegi cím csak 1194-től tűnik fel.²⁷ A magyarázat egyik gyengéje, hogy a tengeremelléki tartományokat már korábban is Árpád-házi hercegek jussának tekintették;²⁸ súlyosabb hiba azonban, hogy Kristó megoldási kísérlete a legkevésbé sem vette figyelembe a forrás angliai fennmaradását, így ez a vélekedés nélkülözi a szilárd alapokat.²⁹

Vajon a kézirat behatóbb vizsgálata módosítja-e Hóman Bálint időtállóan tűnő megállapításait? Az alábbiakban be fogom mutatni a kódex tartalmát és belső összefüggéseit, valamint a jövedelemjegyzék közvetlen környezetét, majd kísérletet teszek az utóbbi forrásának azonosítására. A vizsgálat végére kibontakozó kép Hóman Bálint rekonstrukciójától eltérő következtetések levonására ad majd lehetőséget.

24 Baumgarten Ferenc: Kritikai jegyzetek az Árpád-kor története köréből. *Századok* 38 (1904) 871–873.

25 Hóman: *Magyar pénztörténet*, 426–428.

26 Leszámítva a Rákosi-korszak egy rövid epizódját, amikor egy előadásában Lederer Emma teljesen légből kapottnak minősítette az összeírást, amely nem fogadható el mint „III. Béla korára jellemző fontos forrásanyag”. Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1949. szeptember–december hónapokban végzett munkájáról. *Századok* 83 (1949) 377. A jövedelemjegyzék hitelességét Váczy Péter védte meg az előadáshoz fűzött hozzászólásában, méghozzá – Lederer későbbi véleményének tükrében – sikerrel. Elekes Lajos – Lederer Emma – Székely György: *Magyarország története*. I–III. Bp., 1961. I. (Az őskortól 1526-ig) 104.

27 III. Béla emlékezete, 23–26.; Kristó: A korai feudalizmus, 1245–1246.

28 Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp., 1979. 93.

29 Kristó Gyula elgondolásának gyenge pontjára többen is felhívták a figyelmet, lásd pl. Laszlovszky József: Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében. *Századok* 128 (1994) 227–228.; Szabados György: Aragóniai Konstancia, az első magyar házassági szerződés királynéja. *Acta Historica* 122 (2005) 32–34.; Molnár Péter: *Kézai Simon „hun-magyar alkotmánytana”. Egy elképzelés vélt és valós forrásai, hazai fogalmi háttere és politikai közege*. Bp., 2023. (Arpadiana 12) 218.

A kézirati kontextus

A Francia Nemzeti Könyvtár latin nyelvű kéziratai között a 6238. sorszámot viselő kézirat sorsáról nem sokat tudunk. A kézirat azelőtt XIV. Lajos minisztere, a szenvedélyes bibliofil Jean-Baptiste Colbert (†1683) és utódainak gyűjteményéhez tartozott [itt az 5336. jelzetet viselte], amelyet 1732-ben vásárolt meg a Bibliothèque nationale elődje, a francia királyi könyvtár.³⁰ A Colbert-könyvtár számára a francia államférfi azonos nevű fia vette meg 1687-ben egy másik mindenható politikus, William Cecil, azaz Lord Burghley, I. Erzsébet angol királynő minisztere (1520–1598) és leszármazottai Londonban árverésre bocsátott könyvtárának számos más darabjával együtt. Kéziratunkat az 1687. évi árverési katalógusban a 100. szám azonosítja.³¹

Az árverési katalógus segítségével a Burghley-könyvtár több darabja is azonosítható a Bibliothèque nationale-ban. Ezek közé tartozik kódexünk hajdani polcszomszédja, a Colbert könyvtárában az 5337-es számon nyilvántartott kézirat, az 1687. évi katalógus 98. tétele [ma BnF lat. 6235].³² A kézirat eredetét már a Burghley-címert ábrázoló kötése elárulja, s még inkább William Cecil személyéhez – és nem valamelyik 17. századi leszármazottjához – köti az 1^r oldal alján olvasható *possessorbejegyzés*. Ez az ugyancsak 16. század elején másolt kódex azért érdemes a figyelmünkre, mert érdeklődése és felépítése rokonságot mutat a jövedelemjegyzék kéziratáéval. Bár másolójuk nem egyezik, ebben is Anglia történetéhez kapcsolódó szövegeket találunk, s a mi kódexünkéhez hasonló tartalomjegyzék és tárgymutató kíséri. A benne megőrzött művek miatt azonban ez a kézirat jóval nagyobb tudományos érdeklődésre tart számot: az 5–6. századi Britannia történelmét közelkorú tanúként elbeszélő Gildas, valamint William of Malmesbury munkái mellett Hitvalló Edvárd angol király (1042–1066) normann édesanyja, Emma királyné életrajza is olvasható benne (*Encomium Emmae reginae*, 1041/1042), méghozzá a mű azon verziója, amely sokáig egyedülként képviselte a biográfia szöveghagyományának egyik fő redakcióját.³³ A variáns jelentőségét azonban utóbb csökkentette, hogy ez a változat egy 2008-ban előkerült 14. századi kéziratban is megtalálható, amelyet a középkorban a dél-angliai breamore-i apátságban használtak.³⁴ Valószínűnek tűnik, hogy a két párizsi kéziratot, a Burghley-könyvtár 98. és 100. tételét azonos műhelyben másolták, azt azonban, hogy

30 H[enri] Omont: *Concordances des numéros anciens et des numéros actuels des manuscrits latins de la Bibliothèque Nationale, précédées d'une notice sur les anciens catalogues*. Paris, 1903. IV–V., 73.

31 *Bibliotheca illustris sive Catalogus variorum librorum in quavis lingua et facultate insignium ornatissime bibliothecae viri cujusdam praenobilis ac honoratissimi olim defuncti, libris rarissimis tam typis excusis, quam manuscriptis refertissimae, quorum auctio habebitur Londini ad insigne Ursi Vico dicto Ave Mary Lane prope templum D. Pauli*. [London?], Novem. 21. 1687. 86. A kódex leírása: „Tractatus de tempore et eius varia natura. De numero regnorum in Britannia. Episcopi Britanniae et eorum sedes. Leges Britonum antiquiores. Templariorum et aliorum epistolae cum aliis.” A katalógus 1700 nyomtatott könyvet és 250 kéziratot sorol fel, amelyek közül csupán 14 azonosítható minden kétséget kizáróan Burghley saját tulajdonaként. Eddi Jolly: *Shakespeare and Burghley's Library. Bibliotheca Illustris. Sive Catalogus Variorum Librorum. The Oxfordian* 3 (2000) 6.

32 A kézirat a világhálón megtekinthető: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52501613q>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. szeptember 10.)

33 *Encomium Emmae Reginae*. Ed. Alistair Campbell. London, 1949. XV–XVII.

34 Timothy Bolton: A newly emergent medieval manuscript containing *Encomium Emmae reginae* with the only known complete text of the recension prepared for King Edward the Confessor. *Mediaeval Scandinavia*

honnan és mikor kerültek William Cecil könyvtárába, sajnos nem tudjuk; a kérdést hasonló szerkezetű és írásképpű 16. századi kéziratok felbukkanásáig nyitva kell hagynunk.

A jövedelemjegyzék kódexe egy nyolc ívfüzetből összeállított, 96 fólióból álló pergamén kézirat, egyazon másoló munkája.³⁵ A kézirat angliai eredetét a tartalom és a kódex legkorábbi ismert tulajdonosa mellett az inzuláris *bastarda anglicana* írás is elárulja. Vélhetően egy későbbi kéztől származik az összeállítás áthúzott címe (*Variae collectiones*, B^r), amely teljes összhangban áll a kódex valóban igen vegyes tartalmával. Az első ívfüzet *recto* oldalait nem számok, hanem latin betűk (A–D) azonosítják: itt olvasható a gyűjtemény tartalomjegyzéke (B^r–C^r) és tárgymutatója (C^v–D^v), amelyet a kézirat szövegének bővülésével párhuzamosan frissített a kódex másolójával azonos kéz. Erről tanúskodik, hogy a tartalomjegyzék végére utólag szúrta be a 36–37. és 41. fólió címeit, s az utóbbi esetben a tárgymutató címszava (*terrarum novarum inventio*) is utólagos betoldás. A 41. fólió tartalma kulcsot ad a kezünkbe a kiegészítések alsó időhatárát illetően, itt ugyanis a földrajzi látóhatár 13–16. századi kiszélesedésének folyamatát, a nagy földrajzi felfedezések néhány jelentős eseményét követhetjük nyomon. A mongol hódítás következtében az európaiak Közép- és Belső-Ázsiával ismerkedtek meg behatóbban, majd kéziratunk Kolumbusz 1492. évi utazásáról tudósít, amikor a felfedező „a Gangesz fölött” új szigetet fedezett fel. Ismeri Amerigo Vespucci 1501. évi expedícióját, valamint Magellán 1521. évi utazását, ez utóbbit Maximilianus Transylvanus 1523-ban megjelent beszámolója alapján;³⁶ végül az 1526-ban elhunyt Pietro Martire d’Anghiera földrajzi felfedezéseket elbeszélő művére hivatkozik.³⁷ A kiegészítésekre talán nem sokkal ezután került sor.

Távolról sem véletlen, hogy a kézirat másolója éppen a földrajzi felfedezések iránt mutatott különös érdeklődést; ezzel a tájékozódással részben a kódex egyéb szövegei is összhangban állnak. A kézirat első egysége (ff. 1^r–3^v) egy időszámítással foglalkozó mű – eredetét sajnos nem sikerült meghatároznom, annyi azonban bizonyos, hogy a 13. század dereka után íródott, mivel egy helyen Beauvais-i Vince (†1264 k.) *Speculum Historiale* című művére hivatkozik. A második egységben olyan történeti szövegekből származó szemelvények olvashatók, amelyek a korai Anglia és az angol-normann birodalom történelméhez kapcsolódnak (ff. 4^r–23^v). Az első mű a 14. századi Ranulf Higden (†1363/1364) *Polychroniconja* (ff. 4^r–12^v), amelyből a kora középkori Anglia hét királyságára,³⁸ az ország

via 19 (2009) 205–221. [A Courtenay kompendium néven ismert kéziratot a Dán Királyi Könyvtár őrzi. Jelzete: Acc. 2011/5.]

35 A kézirat a világhálón megtekinthető: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52506034f>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. szeptember 10.)

36 A szerzőről a mű kiadásainak bibliográfiái adataival lásd Rákóczi István: Maximilianus Transylvanus. A színe és a visszája. *Világtörténet* 11 [43] (2021) 241–252.

37 Az 1511-ben, majd 1516-ban és 1521-ben folytatásokban kiadott *De orbe novo decades* legteljesebb verziója 1530-ban jelent meg. *De orbe novo Petri Martyris ab Angleria Mediolanensis, Protonotarii Cesaris senatoris decades*. Comp. Michaellem de Eguia. [Madrid,] 1530.

38 *Polychronicon Ranulphi Higden, Monachi Cestrensis; together with the English Translation of John of Trevisa and of an unknown writer in the 15th century*. Ed. Churchill Babington – Joseph Rawson Lumby. I–IX. London, 1865–1886. II. 100–106.

főpapi székhelyeire,³⁹ folyóira⁴⁰ és megyéire⁴¹ vonatkozó passzusokat válogatta össze a kézirat tartalmának összeállítója. Tőle származik emellett a 937. évi brunaburgh-i csata leírása,⁴² valamint egy a britek és az angolszászok törvényeire vonatkozó összefoglaló.⁴³ A második ívfűzet (1^r–12^v) utolsó oldalának üresen maradt helyére a kódex másolója később egy rövid listát szűrt be a különféle ókori európai és ázsiai népek papjainak elnevezéséről, a harmadik ívfűzet (13^r–24^v) azonban már Hódító Vilmos hastingsi csata (1066) előtt elmondott beszédével folytatódik. A forrás ezúttal Henry of Huntingdon († 1157 k.) *Historia Anglorum* című műve,⁴⁴ akárcsak a normannok angliai berendezkedésére vonatkozó szemelvény,⁴⁵ a frank királyok genealógiája,⁴⁶ valamint Herbert norwichi püspök (1094–1119) állásfoglalása a világvége időpontjáról (ff. 13^r–15^v).⁴⁷

A következő egységben (ff. 15^v–23^v) az angol történelem mellé egy újabb téma is társul. A szemelvények másik tájékozódási köre ezentúl az egzotikum, különösen a muszlimokhoz fűződő viszony. Az orientális érdeklődésű szövegek között olvasható a templomosok hattíni csata (1187) után írt segélykérő levele (f. 15^v), Konstantinápoly leírása (f. 16^r), egy a Hagia Sophia felépítésére vonatkozó tudósítás (ff. 16^r–17^v), majd III. Sándor pápa (1159–1181) két keltezetlen levele: az első a keresztények által Lupusként emlegetett Ibn Mardanis murciai királyhoz (1147–1172), míg a második a legendás keleti keresztény uralkodóhoz, János paphoz szól (ff. 17^v–18^r). Ezt követi Szaladin szultánnak egy névtelen pápához küldött levele, majd a szultán fivére, Al-Adil aleppói kormányzó (Sicidinus) egy III. Lucius pápának (1181–1185) címzett üzenete (ff. 18^v–19^v). A szentföldi leveleket ismét jobbára angliai vonatkozású dokumentumok követik: János lyoni érsek Ralph of Diceto londoni dékánnak – a Szent Pál-székesegyház káptalani előljárójának, a neves történetírónak – küldött levele, III. Béla és főpapjai jövedelmeinek jegyzéke (ff. 20^r–20^v), az ellenpápaikon felülkerekedő pápák listája (ff. 20^v–21^r), egy névtelen király koronázási ígéretei (f. 21^r), majd egy Becket Tamás canterburyi érsek által II. Henrik angol királynak címzett levél részlete, amelyben a főpap a felkenés szertartásának szimbolikájáról értekezik (f. 21^r); ezt egy lista követi, amelyben a Tamás érseket a pápánál bevádoló angol előkelők és főpapok nevei olvashatók. Az egységet az angol-normann birodalom előzményeire vonatkozó szemelvények zárják: a Frank Birodalom felosztása (f. 21^v), a normann hercegek genealógiája (ff. 22^r–23^r), a birodalmat megalapító II. Henrik angol király angolszász őseinek felsorolása (f. 23^r), valamint Normandia rövid története a 11. század végén.

A kézirat következő nagy egysége esetében a válogatás fő szempontja immár teljes mértékben az egzotikum, forrásai azonban elsősorban antik szerzők és 15–16. századi

39 Uo. V. 34., II. 110–140.

40 Uo. II. 48–52.

41 Uo. II. 86–90.

42 Uo. II. 106–108., VI. 430–436.

43 Uo. II. 90–96.

44 Henry Archdeacon of Huntingdon: *Historia Anglorum. The History of the English People*. [Ed., trans. Diana Greenway.] Oxford, 1996. (Oxford Medieval Texts) 389–393.

45 Uo. 402–406.

46 Uo. 478–481.

47 Uo. 498.

földrajzi írók. Másolónk Karthágó leírásakor (ff. 23^v–24^r) Appianosra hivatkozik (*ex Apiano*), majd Babilon jellemzése következik (ff. 24^r–24^v). A piramisokra vonatkozó tudósítást Pietro Martire d'Anghiera máshol is hivatkozott munkájából közli (ff. 25^r–26^r).⁴⁸ Ezt az ókori világ további csodáinak (ff. 26^r–27^r), labirintusainak (ff. 27^r–28^v) és nevezetes hegycsúcsainak felsorolása (ff. 28^v–29^r) követi, amely után „az örökké égő helyek” listája olvasható az Etna kráterétől az izlandi Hekla vulkánig (ff. 29^r–29^v). Az ezt követő két oldal tartalma rendkívül ötletszerű: folytatódik a labirintusok leírása, majd azonos nevű ókori hősökről (például Zeusz két állítólagos Tantalosz nevű fiáról), Róma alapításáról, vagy éppen Jeruzsálem Kr. u. 1. századi püspökeiről olvashatunk (ff. 30^r–30^v). Az óriásokra vonatkozó gyűjtésben (ff. 31^r–32^v) a másoló Johannes Camers 1520-ban megjelent, Verbőczy Istvánnak ajánlott Solinus-kommentárjából is merített,⁴⁹ de név szerint említett forrásai közé az *auctores* (Plinius, Plutarkhosz, Szent Ágoston) mellett olyan szerzőket is felvett, mint a 13–14. századi angol krónikaíró, Nicholas Trivet, a 15. századi velencei író, Sabellicus (1436–1506), valamint az utóbbi kortársa, a szentföldi útírajzot készítő Bernhard von Breidenbach. Ezután a perzsa király Nagy Károlynak küldött ajándékairól tájékozódhatunk az *Annales regni Francorum* alapján (f. 32^v),⁵⁰ majd a 33^r–34^r oldalakon ókori epigrammákat és középkori sírversek szövegét találjuk.⁵¹ A következő gyűjtemény az elrejtett és megtalált kincsek listáját nyújtja (36^r–37^r), majd több oldal kihagyása után a negyedik ívfűzet szövegeit a földrajzi felfedezésekre vonatkozó, már említett bejegyzések zárják (41^r–41^v). A kihagyott oldalakon – ahogy később is – a másoló a megkezdett listák folytatását tervezhette. Az ötödik ívfűzetben (43^r–54^v) csak egyetlen gyűjtést találunk, amely a népek vándorlására vonatkozik, a zsidóktól az alánokon, hunokon, magyarokon és oszmántörökökön át a germán népekig és végül a frankokig (43^r–49^v). A kézirat szövege a hatodik ívfűzet első lapján folytatódik, ahol Ádám-tól kezdve nyomon követhetjük a pátriárkák és a zsidó királyok sorát, majd a világi főhatalom birtokosait az asszír uralkodóktól a római császárokon át egészen III. Konrád német királyig; a forrás ismét Henry of Huntingdon krónikája (55^r–66^v).⁵² Az utolsó két ívfűzetben (67^r–78^v, 79^r–88^v) Tacitustól, Cicerótól és más *auctoroktól* származó idézeteket olvashatunk.

E jelentéktelennek tűnő, tudományos érdeklődést korábban nem vonzó, ám mégis sokszínű kézirat tartalmának áttekintése után továbbra is válaszra vár, hogy mit keres benne egy 12. századi magyar király, III. Béla jövedelmeinek jegyzéke (ff. 20^r–20^v)? A kérdés megválaszolásához a magyar vonatkozású forrás közvetlen környezetét, azaz azt a

48 P. Martyris ab Angleria Mediolanensi [Pietro Martire d'Anghiera]: *Opera. Legatio Babilonica. Oceanea Decas. Poemata*. Seville, 1511. [34.]

49 Ioannis Camertis *Minoritani, artium, et sacrae theologiae doctoris in C. Iulii Solini Polyhistora enarrationes*. Viennae, 1520. 37.

50 *Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*. Ed. Fridericus Kurze. Hannoverae, 1895. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum Separatim Editi 6) 123–124.

51 Az utóbbiak közül több ismert: Epitaphium Alani [de Insulis]. In: *Sacred Latin Poetry. Chiefly Lyrical, Selected and Arranged for Use with Notes and Introduction*. Ed. Richard Chenevix Trench. London–Cambridge, 1864. 104.; Item de alio Alano. In: *Middle English Poetry in Modern Verse*. Ed., trans. Joseph Glaser. Indianapolis, 2007. (Hackett Classics) 73. No. 84. [15. századi angliai kézirat alapján.]

52 *Historia Anglorum*, 502–556.

15^v és 23^v oldalak között található tizenkilenc szövegrészletet kell megvizsgálunk, amelyek, mint láthattuk, az angol és normann mellett orientális érdeklődésről is tanúbizonyságot tesznek. A szövegek eredetének megállapításához alkalmas kiindulási pontnak tűnik a jegyzéket közvetlenül megelőző forrás, János lyoni érsek levele a történetíró Ralph of Diceto részére (ff. 19^v–20^r); erről ugyanis jó okkal feltehetjük, hogy magának a címzettnek a levelesládájában maradt fenn. A lyoni érsekség franciaországi primátusa mellett érvelő levél valóban szerepel is Ralph of Diceto *Abbreviationes Chronicorum* című művének elején.⁵³ A többi levelet ugyancsak megtaláljuk Ralph of Diceto munkáiban: a templomosok segélykérő üzenete,⁵⁴ III. Sándor pápa *missilisei* a murciai mór királynak⁵⁵ és János papnak,⁵⁶ valamint Szaladin és Al-Adil levelei⁵⁷ mind-mind fellelhetők a londoni dékán *Ymagines Historiarum* című történeti művében, akárcsak Becket Tamás II. Henrikhez címzett intelmei.⁵⁸ A murciai királynak szóló üzenet és az Ajjúbidák levelei ráadásul egyedül Diceto munkájából ismeretesek. A *missilisek* mellett azonban Ralph of Diceto műveiben megtalálhatjuk Konstantinápoly leírását⁵⁹ – igaz, a végső forrás ebben az esetben William of Malmesbury egyik történeti műve⁶⁰ –, a Hagia Sophia építésére vonatkozó passzust,⁶¹ a Becket Tamást bepanaszoló bárók és főpapok,⁶² valamint az ellenpápákon felülkerekedő pápák listáit,⁶³ nemkülönben a Frank Birodalom felosztására⁶⁴ és II. Henrik angolszász őseire vonatkozó elbeszélést is.⁶⁵ Ugyancsak Ralphtól származnak a királyi koronázási ígéretek;⁶⁶ mint emlékezhetünk, Küffer Béla ezekről feltételezte, hogy III. Béla magyar királyhoz kötődnek, akiről – szerinte – Nyugat-Európában tudni akarták, hogy esküje kellő garanciát jelent-e jövődöbelije anyagi helyzetének biztosításához.⁶⁷ Valójában azonban – a kézirat tartalmának ismeretében immár kevésbé meglepő módon – az esküt II. Henrik angol király tette, akit bárói 1185-ben emlékeztettek ígéreteire. A figyelmezte-

53 *Abbreviationes Chronicorum*. In: *Radulfi de Diceto Lundoniensis decani opera historica/The Historical Works of Master Ralph of Diceto, dean of London*. Ed. William Stubbs. I–II. London, 1876. I. 5–6.

54 *Ymagines Historiarum*. In: *Radulfi de Diceto Lundoniensis*, II. 49–50. A levelet Roger of Howden krónikájában is megtaláljuk, ám ott a szerző, Thierry templomos *preceptor* neve is olvasható. John J. Pryor: Two Excitations for the Third Crusade. The Letters of Brother Thierry of the Temple. *Mediterranean Historical Review* 25 (2010) 147–168. Diceto szerzői kéziratából [Lambeth Palace Library. Ms. 8.] a párizsi kézirathoz hasonlóan hiányzik a levél utolsó mondata, Ralph azonban utólag, a lapszálon pótolta a hiányt.

55 *Ymagines Historiarum*, I. 429.

56 Uo. I. 440.

57 Uo. II. 25–27.

58 Uo. I. 320–321.

59 *Abbreviationes Chronicorum*, 75.

60 William of Malmesbury: *Gesta regum Anglorum. The History of the English Kings*. I–II. Ed., trans. Roger Aubrey Baskerville Mynors – Rodney M. Thomson – Michael Winterbottom. Oxford, 1998. (Oxford Medieval Texts) I. 624.

61 *Abbreviationes Chronicorum*, 91–94.

62 *Ymagines Historiarum*, I. 315.

63 Bár ez a lista bővebb formában az *Opusculában* is olvasható [Opuscula. In: *Radulfi de Diceto Lundoniensis*, II. 192–195.], a párizsi kódex lajstroma Ralph szerzői kéziratának rövidebb verziójával egyezik. [Lásd Lambeth Palace Library. Ms. 8. f. 152^v.]

64 *Abbreviationes Chronicorum*, 135.

65 *Ymagines Historiarum*, I. 299.

66 Uo. II. 33.

67 Küffer: A magyar főpapok s a magyar király jövedelmei, 286–290.

tésre az adott okot, hogy 1185 márciusában Angliában járt Heraclius jeruzsálemi pátriárka és a johanniták nagymestere, akik csaknem sikerrel vették rá II. Henriket, hogy seregével vonuljon személyesen a Szentföld megsegítésére. Az angol bárók és főpapok ekkor szembesítették uralkodójukat koronázásakor tett ígéreteivel, amelyek megtartása álláspontjuk szerint csak akkor lett volna lehetséges, ha a király nem hagyja el országait. Kéziratunk az angol király esküjét az *Ymagines Historiarum* beszámolóját követve idézi.

A tizenkilenc szemelvény közül látszólag csupán öt nem illik a Ralph of Diceto nevével fémjelzett együttesbe. Kettő közülük csupán két-két sor hosszúságú: egy Róma, Konsztantinápoly és Milánó falait megéneklő verse (f. 21^r), és Bouillon Gottfried sírfelirata (23^r).⁶⁸ A hosszabb lélegzetű szövegek közül a normann hercegek genealógiáját (ff. 22^r–23^r) Roger of Howden krónikája tartotta fenn,⁶⁹ míg III. Béla jóvedelemjegyzéke és a Normandia 11. századi történetét elbeszélő rövid szöveg egyedül a párizsi kéziratban olvasható.⁷⁰ A magyar vonatkozású forrás tehát Ralph of Diceto műveiben fellelhető szövegek és alkalmasint kizárólag ott fennmaradt dokumentumok társaságában őrződött meg. Mielőtt a végére járnánk annak, hogy ez hogyan is lehetséges, ismerkedjünk meg a szerzővel, Ralph of Dicetóval.

Ralph of Diceto történeti művei és munkamódszere

Az 1120-as években született, ismeretlen helyről származó⁷¹ Ralph of Diceto a 12. század második felének egyik legjelentősebb angol krónikása volt.⁷² Az egyházi elit tagjaként, a londoni Westminsteről alig fél óra sétára fekvő Szent Pál-székesegyház dékánjaként első kézből szerezte meg azokat a politikai híreket és dokumentumokat, amelyek saját kora eseményeit feldolgozó krónikája gerincét adták. Talán már a londoni katedrális egyik stallumának birtokosa volt, amikor az 1140-es években megkezdte tanulmányait a párizsi székesegyházi iskolában, ahol *magisteri* fokozatot szerzett; a middlesex-i főesperességet 1152–1153-ban nyerte el. Élesszemű, elfogulatlan, szélsőséges ítéletalkotástól mentes megfigyelőnek tartják, akinek pályáját befolyásos barátok egyengették; kiegyensúlyozott természetére jellemző, hogy krónikájában mindig pozitív kötődéseit domborítja ki. Pályája korai szakaszában fő pártfogója Gilbert Foliot londoni püspök (1163–1187); patrónusa főpapi kinevezése érdekében 1163 márciusában Ralph személyesen utazott tanulmányai színhelyére, Párizsba, az éppen ott tartózkodó III. Sándor pápa udvarába, poggyszámban

68 *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*. Kiad. Académie des Inscriptions & Belles-lettres. I–VI. Paris, 1844–1895. III. 361.

69 *Cronica Magistri Rogeri de Houedene*. Ed. William Stubbs. I–IV. London, 1868–1871. II. 239–241.

70 *Rerum Gallicarum et Francicarum Scriptore/Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. I–XXIV. Ed. Léopold Delisle. Paris, 1869–1904. XIII. 61. j.

71 A kutatás a norfolki Disst fogta gyanúba Ralph szülőhelyeként, ez azonban nem bizonyítható minden kétséget kizáróan. Michael Staunton: *The Historians of Angevin England*. Oxford, 2017. 68.

72 Ralph pályáját részletekbe menően ismerteti William Stubbs: Preface. In: *Radulfi de Diceto Londoniensis*, I. IX–LXXXV. Személyének és műveinek, írói módszerének lényegre törő bemutatását lásd Antonia Gransden: *Historical Writing in England*. I–II. London, 1974–1982. I. 230–236. Munkásságának legfrissebb összefoglalása: Staunton: *The Historians of Angevin England*, 67–81.

Becket Tamás canterburyi érsek és II. Henrik király leveleivel. Az új püspököt a következő évben azonban már a királlyal végzetesen szembekerült Becket legelkeseredettebb ellenfelei között találjuk. Ralphot áthatotta az uralkodó és püspöke iránti hűség, mégis képes volt arra, hogy a konfliktusról részrehajlás nélkül – igaz, némi távolságtartással – tudósítson. Ennek minden bizonnyal az volt az oka, hogy őszintén megindította az érsek sorsa: állítólag megkönnyezte, amikor a northamptoni gyűlésen elítélt Becket 1164 novemberében búcsút intett Angliának.⁷³ Talán épp a Beckethez fűződő kapcsolata miatt esett a választás Ralphra 1166-ban, hogy ő keresse fel a pontignyi ciszterci monostorban menedékre lelő főpapot, s győzze meg: a király támogatóit oldozza fel a kiközösítés alól. Több csatornántúli küldetéséről nem tudunk, ám továbbra is közel állt a királyi udvarhoz. 1180-tól állt a londoni káptalan élén, a dékáni pozíciót közel két évtizedig, 1199-ben vagy 1200-ban bekövetkezett haláláig töltötte be.⁷⁴ A méltóság hatalmas lehetőségeket és befolyást jelentett, ám Ralph a társadalmi tőke kamatoztatása mellett gondos gazdának is bizonyult: nevéhez fűződik a londoni káptalan birtokainak 1181. évi felmérése, amely a 12. századi angol gazdaság- és társadalomtörténet fontos forrása. A dékáni pozíció a királyság életének szimbolikus eseményein is fontos szerepet biztosított Ralphnak: mivel 1189-ben a londoni püspökség üresedésben volt, ezért I. Richárd koronázási szertartásán Ralph segédkezett Baldwin canterburyi érsek mellett.

Ralph de Diceto személyéhez több történeti munkát kötnek, ám ezeket valójában akár egyetlen, folyamatosan olvasható műnek is tekinthetjük. Az első egy, a teremtéssel kezdődő és 1148-ban záruló világkrónika (*Abbreviationes Chronicarum*), amelyet Ralph korábbi szerzők műveiből szerkesztett össze. A mű kéziratainak többségében közvetlenül ezután következik az *Ymagines Historiarum*, amely egy 1148-tól 1199-ig folytatott kortörténeti elbeszélés. A mű elején Ralph ugyancsak támaszkodott más szerzők írásaira, ám 1171-től már teljesen önálló munka, a befoglalt dokumentumokon kívül csaknem egészen a szerző saját fogalmazása. Végül az 1190-es években egy rövidebb kivonatos változatot készített a krónikafolyamból, amelynek az *Opuscula* címet adta. Ami a szövegtanúkat illeti, szerencsés helyzetben vagyunk: fennmaradt Ralph tisztázott szerzői kézírata [Lambeth Palace Library. Ms. 8.],⁷⁵ és rendelkezésünkre áll az utóbbi egykorú másolata is [British Library. Ms. Cotton Claudius e III.],⁷⁶ mindkettő a londoni Szent Pál-székesegyház művelődéséről messze földön híres káptalanának íróműhelyében, Ralph közvetlen irányításával készült el. A szerzői kézirat I. (Földnélküli) János király megkoronázásáig (1199. május 27.) követi nyomon az eseményeket, míg a később Winchesterbe került másolat

73 A Becket és a király viszályát elsősorban levelek nyomán megőrkítő Ralph írói attitűdjére lásd Ann Duggan – Charles Duggan: Ralph de Diceto, Henry II and Becket, with an Appendix on Decretal Letters. In: *Authority and Power. Studies in Medieval History Presented to Walter Ullmann on his Seventieth Birthday*. Ed. Brian Tierney – Peter Linehan. Cambridge, 1980. 59–81.

74 Halálának időpontjához lásd Diana Greenway: The Succession to Ralph de Diceto, Dean of St Paul's. *Bulletin of the Institute of Historical Research* 39 (1966) 86–95.

75 A kézirat a világhálón megtekinthető: <https://images.lambethpalacelibrary.org.uk/luna/servlet/s/bz70qr>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. szeptember 10.)

76 A kézirat a világhálón megtekinthető: https://iiif.bl.uk/uv/#?manifest=https://bl.digirati.io/iiif/ark:/81055/vdc_100062813572.0x000001. (Legutóbbi megtekintés: 2025. szeptember 10.)

1198-ban szakad meg, új használati helyén azonban további évkönyvbejegyzésekkel gyarapították. Egy 1202-ig tartó, ugyancsak a londoni katedrális *scriptorium*ában készült rövid folytatás egyedül Ralph műveinek dublini kódexében olvasható [Trinity College Library. Ms. 508.]. A szöveghagyomány szempontjából jelentős még az *Opuscula* egykorú tisztázott kézírata, amelyet egykor a yorkshire-i Ripley kastélyában őriztek [British Library. Add. ms. 40007.],⁷⁷ és amit szerzőnk barátja, az országot I. Richárd király németországi fogsága idején kormányzó William de Longchamp királyi kancellár részére állított össze.⁷⁸

Ralph of Diceto nagy mennyiségű információt gyűjtött össze krónikáiban, és élete végéig dolgozott anyagával. Olvasóközönsége az egyházi és világi igazgatás hivatali teendőkől leterhelt tisztségviselőiből került ki, akikhez szerzőnket szoros szálak fűzték.⁷⁹ Ralph nemcsak a saját, hanem az ő dolgukat is meg kívánta könnyíteni egy, a nyugati kéziratosságban újdonságnak számító eljárás alkalmazásával, amely a kéziratokban való tájékozódást, az ismeretanyag visszakereshetőségét és az anyag új elvek szerinti elrendezését (a kivonatolást) szolgálta. A rendszerető krónikaszerző, aki speciális érdeklődéssel rendelkező olvasóira is gondolt, az általa fontosnak tartott helyeket témánként eltérő grafikus szimbólumokkal jelölte meg (például a királyavatásokat korona, a trónviszályokat egy kezek által megragadott diadém, a *regnum* és a *sacerdotium* konfliktusát két egymásnak hátat fordító C betű jelzi).⁸⁰ Ralph munkáinak egy másik sajátosságát már említettük: elbeszélésébe 132 darab dokumentumot szőtt bele, békeszerződéseket, II. Henrik és más európai uralkodók levelezését, pápai kiadványokat, szentföldi vonatkozású iratokat – leginkább azonban az angliai egyház ügyeit illető leveleket, beleértve ebbe a Becket-ügyre vonatkozó dokumentumokat és Ralph saját magánlevelezését is.⁸¹

Érdemes felhívni a figyelmet egy harmadik jellegzetességre is: előfordult, hogy a londoni dékán saját szerzői kéziratát felfrissítette, s egy-egy eredetileg önálló szövegegység csak később találta meg helyét a kódexben. II. Henrik angol király uralmának egyik leg súlyosabb kihívása az uralkodó és fiai között feszülő ellentét volt, amely Ralphot arra készítette, hogy olvasói számára összegyűjtse a dinasztikus konfliktusok hasonló példáit. Csak később került a szeme elé a Szemiramisz asszír királyné és Ninias nevű fia gyilkos viszályára vonatkozó elbeszélés, valamint III. (Nagy) Sándor makedón király nagyanyja, a felnőtt gyermekei életére törő Eurüdiké története.⁸² Az anyák és fiúk közötti gyűlölséget szemléltető, Pompeius Trogusnál olvasható szövegeket utólagosan, egy pergamen-

77 A kézirat a világhálón megtekinthető: https://iiif.bl.uk/uv/?_gl=1*108cs8u*_ga*MTM1MTkyMDY-4Mi4xNzQzMTA2NTk4*_ga_B8DBRB95KV*MTc0NDM2ODYyMS41LjEuMTc0NDM2ODY0NC4zOC4wLjA.#?-manifest=https://bl.digirati.io/iiif/ark:/81055/vdc_100056002010.0x000001. (Legutóbbi megtekintés: 2025. szeptember 10.)

78 A kéziratokra lásd Stubbs: Preface, LXXXVIII–C.

79 Diana Greenway: Historical Writing at St. Paul's. In: *St. Paul's. The Cathedral Church of London, 604–2004*. Ed. Derek Keene – Arthur Burns – Andrew Saint. New Haven [CT], 2004. 152.

80 Uo. 234–235.

81 E gyakran jócskán megkurtított dokumentumok szerepéről Ralph of Diceto műveiben lásd Staunton: *The Historians of Angevin England*, 71–72.; Henry Bainton: *History and the Written Word. Documents, Literacy and Language in the Age of the Angevins*. Philadelphia, 2020. 29–37., 42–54.

82 *Ymagines Historiarum*, I. 356–358.

cédulán fűzte be a szerző az autográf kéziratba.⁸³ Diceto műveinek többi kódexében ezeket a passzusokat már a főszövegben találjuk, semmi jele, hogy valaha utólagos betoldások lettek volna.

Egy másik jellemző példát azért idézünk, mert a szóban forgó dokumentum a párizsi kézirat szemelvényei között is olvasható. III. Sándor pápa már idézett, Ibn Mardanis murciai királynak szóló leveléről van szó, amelyet Ralph ugyancsak utólag, a szerzői kézirat egy kivakart helyére másolt be. Az ibériai uralkodónak címzett *missilis* az 1179. év eseményei között található, ám teljesen szervesen, minden összefüggést nélkülöző módon illeszkedik a krónika szövegébe.⁸⁴ A szerzői kódexnek még Ralph életében másolt testvér-kéziratából kiderül, hogy a kivakart helyen a londoni dékán éles kritikát fogalmazott meg Roger canterburyi apáttal (1176–1220) és a bencés renddel szemben.⁸⁵ Később azonban a szerző meggondolta magát és kísérletet tett, hogy eltüntesse az egykori sarkos véleménynyilvánítás nyomait. Hogy a botlást elfedje, az általa szorgosan gyűjtött politikai levelezés darabjai közül arra esett a választása, amelyben a pápa a keresztény foglyok elengedését kérte az Almohád-dinasztia 1172-ben elhunyt riválisától; erre más oka aligha lehetett, mint hogy a levél terjedelme éppen megegyezett az eltüntetni kívánt szöveg hosszával.⁸⁶

Akad olyan, számunkra még fontosabb eset, amikor nem az elfedés, hanem az ismeretek bővítésének szándéka állt Ralph utólagos beavatkozásának hátterében. A jövedelemjegyzék párizsi kéziratában ugyancsak olvashatjuk a Becket Tamást bevádoló angol bárók és főpapok felsorolását. Az *Ymagines Historiarum* két legkorábbi kéziratában e lista a szövegtörzsön kívül, a lapszélén jelenik meg,⁸⁷ a műnek azonban van olyan kódexe is, amelyből a névsort elhagyták.⁸⁸ Egyértelműnek tűnik, hogy a lajstrom csupán később került be Ralph of Diceto anyaggyűjtéséből a szerző saját, revízió alá vett kéziratába.

Ralph of Diceto írói módszerének fent bemutatott sajátosságai, valamint a jövedelemjegyzék keletkezési ideje és a párizsi kéziratban elfoglalt helye kétségtelenné teszik, hogy a magyar vonatkozású forrás eredetileg éppen úgy a 12. századi angol krónikaíró anyaggyűjtéséhez tartozott, mint a párizsi kódex 15^v–23^r oldalakon olvasható, 16. század eleji szerkesztő által összeválogatott szövegei, amelyek túlnyomó többsége Ralph krónikáiba is bekerült. E meggyőződést tovább erősíti, hogy – mint látni fogjuk – Ralph of Diceto volt az egyetlen korabeli angol történetíró, aki magyar vonatkozású dokumentumokat foglalt bele krónikájába, nevezetesen II. Henrik angol és III. Béla magyar királyok levélváltását. De hogyan juthatott hozzá Ralph a magyar király leveléhez és jövedelmeinek felsorolásához? A további lépéshez az említett királyi levelezés körülményeit kell alaposabban szemügyre vennünk.

83 Lambeth Palace Library. Ms. 8. ff. 82^v–83^r között.

84 *Ymagines Historiarum*, I. 429.

85 British Library. Ms. Cotton Claudius e III. f. 105^r.

86 Lambeth Palace Library. Ms. 8. f. 79^v.

87 Lambeth Palace Library. Ms. 8. f. 70^v.

88 *Ymagines Historiarum*, I. 315.

Richard Barre 1188. évi magyarországi követsége

1187. október 2-án elesett a szentföldi keresztes államok fővárosa, Jeruzsálem. A nyugati kereszténység legnagyobb közös vállalkozásának szimbolikus veresége hatalmas hullámokat vert Európában. II. Henrik angol király határozottan elszánta magát, hogy kivieszi a részét a Szentföld felszabadításából; bárói ellenállásról forrásaink ezúttal nem tudósítanak. A megrázkódtatás erejére jellemző, hogy az angol király 1188 elején Gisorsban személyesen találkozott ellenlábasával, II. Fülöp Ágost francia királlyal, akivel ígéretet tettek a kibékülésre, s mindketten felvették a keresztet.⁸⁹ A hadjárat szervezésének első lépéseként II. Henrik döntést hozott az útvonalról; mivel a Német Királyságon, Magyarországon és a Bizánci Birodalmon keresztül kívánt keletre utazni, ezért a három említett országba elküldte követét, Richard Barre lisieux-i főesperest. Richard magával vitte a király leveleit is, amelyek szövegét a rájuk adott válasszal együtt csak Ralph of Diceto munkájában olvashatjuk.⁹⁰

1188. évi diplomáciai küldetéséről egyedül Ralph tájékoztat, Richard Barre azonban jól ismert szereplője a 12. századi Anglia történetének.⁹¹ Krónikaíróinkhoz hasonlóan világi klerikus volt, aki az 1140-es évek végén a bolognai egyetemen szerezte képzettségét. Diáktársai közé tartozott a későbbi püspökségéről Tournai-i Istvánnak nevezett neves kánonjogász, az iskolája miatt III. Béla idejében magyarok által is látogatott párizsi Sainte Geneviève-apátság előjárója. A világlátott klerikus II. Henrik udvarában teljesített szolgálatot: 1169–1170 telén az angol király követeként Rómában járt, a következő télen pedig tagja volt annak a négy püspök által vezetett küldöttségnek, amely III. Sándor színe előtt kísérletet tett arra, hogy enyhítse a pápa Becket Tamás meggyilkolása miatt érzett haragját. A követek részben sikerrel jártak, s Anglia nem került *interdictum* alá. Talán e siker jutalmának is tekinthető, hogy Richard rövidesen elnyerte a normandiai Lisieux főesperességét és a trónörökös Henrik ifjabb király udvarában kancellári pozíciót szerzett. Az utóbbi méltóságot nem sokáig tölthette be, mivel az ifjabb király apja elleni lázadása után Richard Barre II. Henrik hűségén maradt. Az uralkodó halála után – Ralph of Dicetóhoz hasonlóan – William de Longchamp elyi püspök, I. Richárd kancellárja pártfogoltja volt, neki köszönhette 1190-ben elnyert elyi főesperesi stallumát is. Világi pályafutása ellenére teológiai érdeklődéssel is rendelkezett, amelyet a neve alatt fennmaradt *Compendium de Veteri et Novo Testamento* című mű bizonyít.⁹² Ralph of Dicetóval párhuzamosan futó földi pályáját 1202 és 1213 között fejezte be.

Richard Barre minden bizonnyal képzettségének és hűségének köszönhette, hogy II. Henrik 1188-ban rábízta a kelet-európai misszió vezetését; nem kizárt, hogy a választásban közrejátszott, hogy a lisieux-i főesperes helyismerettel rendelkezett a három or-

89 Jeruzsálem bevételének európai következményeire lásd Steven Runciman: *A keresztes hadjáratok története*. [Ford. Bánki Vera – Nagy Mónika Zsuzsanna.] Bp., 1999. 646–647.

90 Ymagines Historiarum, II. 51–54.

91 Karrierjére lásd Ralph V. Turner: Richard Barre and Michael Belet. Two Angevin Civil Servants. *Medieval Prosopography* 6 (1895) 25–48.

92 Richard Sharpe: Richard Barre's Compendium Veteris et Noui Testamenti. *Journal of Medieval Latin* 14 (2004) 128–146.

szág valamelyikében. Richard adta át azokat a leveleket a keresztet maga is felöltő I. (Barbarossa) Frigyesnek, valamint III. Bélának és az utóbbi vejének, II. (Angelosz) Izsák bizánci császárnak, amelyekben az angol uralkodó biztonságos átvonulást és ellátmányt kért magának és seregének. III. Béla nagyon készségesnek mutatkozott és vendégszeretetről biztosította II. Henriket; ahogy levelében írta, „országunk erőit és javait királyi nagyságok rendelkezésére bocsátjuk”.⁹³

Ha tekintetbe vesszük, hogy az idézett levél egyedül Ralph of Diceto krónikájában maradt fenn, s jó okkal állítható, hogy a jövedelemjegyzék ugyancsak az ő dokumentumgyűjteményéhez tartozott, akkor elgondolkodhatunk azon a lehetőségen is, hogy III. Béla és főpapjai bevételei szintén az 1188. évi követjárás nyomán váltak ismertté Angliában – azaz a kimutatás nem a magyar király 1186. évi angliai és franciaországi házassági tervei miatt készült el. Ennek elfogadása esetén könnyen választ adhatnánk arra is, hogy az uralkodó mellett miért szerepelnek a főpapi jövedelmek is a listában; tudható ugyanis, hogy a keresztes vállalkozások költségeiből az egyházaknak is ki kellett venniük a részüket.⁹⁴ A *Képes Krónika* által fenntartott 12. századi történeti elbeszélés szerint III. Konrád 1147. évi magyarországi átkelését a hazai egyházi intézmények finanszírozták.⁹⁵

„Miután ugyanis alamuszi kérésére bebocsátást nyert, Magyarországtól nem mindennapi pénzösszeget csikart ki, úgyhogy Magyarországon egyetlen anyaszentegyház vagy monostor sem maradt, amelyikből ne vittek volna el pénzt, vagy félelemből ne ajánlották volna föl a zarándokúton lévő császárnak.”⁹⁶

Éppen a harmadik keresztes hadjárat előtt látott napvilágot az a pápai rendelkezés, amely előírta a püspökségeknek, hogy jövedelmeik bizonyos részét fordítsák a keresztes hadjárat céljaira. III. Kelemen pápa 1188 elején adott utasítást, hogy a püspökök a joghatóságuk alatt álló klerikusoktól szedjenek adót a Szentföld megsegítésére – a pápa első alkalommal adóztatta meg a klérust ezzel az indokkal.⁹⁷ A pápai parancs csak két példányban, a canterburyi és a genovai érsekekhez intézett, azonos szövegezésű enciklikák formájában maradt fenn.⁹⁸ A Johannes Malabranca bíboros-legátus által összehívott, 1189. évi krakkói zsinatra vonatkozó híradás már azt is elárulja, hogy a pápai követ a lengyel püs-

93 „... regie vestre magnificentie vires et opes regni nostri exponimus...” Ymagines Historiarum, II. 54. [Fordítása: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század.* S. a. r. Makkai László – Mezey László. Bp., 1960. (Nemzeti Könyvtár. Levelestár) 105.

94 A klérusnak a keresztes hadjáratok finanszírozásában játszott szerepére az első lateráni zsinatig (1215) az alább áttekintett példákkal lásd Fred A. Cazel Jr.: *Financing the Crusades*. In: *A History of the Crusades*. I–VI. Ed. Kenneth Meyer Setton. Madison [WI], 1969–1989. VI. 134–136.

95 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* [Ed. Alexander Domanovszky.] In: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. I. 458.

96 *Képes Krónika*. [Ford. Bollók János.] Bp., 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) 109.

97 Cazel: *Financing the Crusades*, 135.

98 1188. február 10.: Gerald of Wales: *De Principis Instructione*, 580–584. [Canterbury]; 1188. május 27.: *Acta Pontificium Romanorum inedita*. III. *Urkunden der Päpste von Jahre c. 590 bis zum Jahre 1197*. Hrsg. Dr. J. Pflugk-Harttung. Stuttgart, 1886. 363–364. [Genova.]

pököket és az egész klérust tizedfizetésre kötelezte a Szentföld visszavétele céljából.⁹⁹ A francia és az angol királyok kapva kaptak az alkalmon, hogy a klerikusok mellett a laikusoktól is adót szedjenek; a Szaladin-tizednek nevezett 1188. évi egyenes hozzájárulás az egyházi jövedelmeket és ingóságokat éppúgy érintette, mint a világiakét.¹⁰⁰

Több mint valószínűnek tartom, hogy a magyar király és püspökei jövedelme iránti angliai érdeklődés az előkészületben lévő keresztes hadjáratral, valamint II. Henrik és keresztes hada küszöbönálló magyarországi átutazásával áll összefüggésben. Gerald of Wales írásom elején idézett sorai amellett tanúskodnak, hogy az európai uralkodók jövedelmei iránti érdeklődés egyébként sem volt idegen az angliai elittől; mindazonáltal az angol királyt különösen is érdekelhette, hogy mekkorák azok a világi és egyházi erőforrások, amelyeket III. Béla ígérete szerint II. Henrik átvonuló serege rendelkezésére tud bocsátani. Véltetően az a számítás sem állt tőle távol, hogy a keresztes hadjárat finanszírozása érdekében a pápai parancsnak engedelmeskedve a Magyar Királyság püspökei, s angol–francia mintára talán maga a magyar uralkodó is tizedet fog szedni, s a befolyt összeget természetesen eljuttatják a Szentföldre igyekvő keresztes uralkodónak. Ha így volt, akkor a híres jövedelemjegyzék vélhetően Richard Barre követségének dokumentumaként, egy követjelentés mellékleteként érkezett az Angol Királyságba. III. Béla önként is tájékoztathatta az angol uralkodót, azaz a kimutatást az ő parancsára is összeállíthatták; valószínűbbnek tartom azonban, hogy Richard Barre maga gyűjtötte össze az információt azoktól a Capet Margit kíséretében a Magyar Királyságba érkezett francia és angol–normann egyháziaktól, akik között vélhetően olyanok is akadtak, akik püspökként vagy prépostként az egyházi hierarchia csúcsaira emelkedtek, s így akár a királyi tanácsba is bejárásuk lehetett.¹⁰¹ Nem példátlan, hogy királyi jövedelmekre vonatkozó középkori beszámolók követjelentésként maradnak fenn, bár a magyar történelemből ismert esetek jellemzően a korszak végéről származnak. Hunyadi Mátyás 1475. évi bevételeiről a magyar király követe, Francesco Fontana orvos tájékoztatta Galeazzo Maria Sforza milánói her-

99 „Polonicam ecclesiam Clemens papa tercius in membris et capite reformaturus, et pro impensis ad defendendam Terram Sanctam, cuius recuperacionem magno ardore zelabat, subsidium a clero Polonie percepturus, Iohannem cardinalem cognomine Malabranka Pol-on-iam transmittit. Qui Cracowiam primum perveniens, a Kazimiro duce et Fulkone episcopo omnibusque ordinibus honore processionis exceptus, sinodum omnibus provincie Gneznensis episcopis in civitate Cracowiensi indixit et aliquas constitutiones ad reformandum clerum promulgavit et tam episcopis quam universo clero pro recuperacione Terre Sancte decimam imposuit.” Ioannis Dlugossi: *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. I–X. Varsaviae, 1964–2005. III. 146. [Lib. 6., anno 1189.]

100 Bartlett: *England Under the Norman and Angevin Kings*, 167.

101 II. András uralkodásának kezdetén három magas rangú klerikusról is tudható, hogy (alkalmasint angol ellenőrzés alatt álló) francia területen született: a normandiai Belleville-i Rajnald váradi prépostról (a későbbi erdélyi püspökről), Liège-i Róbert fehérvári prépostról (a későbbi veszprémi püspökről, majd esztergomi érsekről), valamint egy a champagne-i Bar-sur-Aube Saint Maclou társaskáptalanjában javadalommal bíró, ám Magyarországon élő és ott is jövedelmező stallummal rendelkező, R. siglával jelölt kanonokról. Bácsatyai Dániel: A Magna Cartától a szentföldi jogkönyvekig. Az Aranybulla európai összefüggésben. In: *Andreae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum. Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára*. Szerk. Mayer Gyula – Szovák Kornél – Rác György. Bp., 2022. 120–121.

ceget, míg a Jagelló uralkodók jövedelmeit a kutatás sokáig elsősorban velencei követ-jelentések alapján becsülte meg.¹⁰²

Miért tekinthető jobbnak az imént előadott megoldási kísérlet, mint az a magyarázat, amely szerint a jövedelemjegyzék III. Béla házassági ajánlatával került Nyugat-Európába? Elsősorban azért – s ez önmagában is döntő körülmény –, mert az utóbbi esetben a főpapi bevételeknek semmi keresnivalója sem lett volna az összeírásban, miközben nyilvánvalóan bővebben tájékoztatták volna a nyugati udvarokat a királynéi birtokokról és jövedelmekről. Nem tűnik továbbá életszerűnek az a feltételezés, hogy a magyar uralkodó egy ellenőrizhetetlen tartalmú pergamenlap révén kívánta meggyőzni jövődóbeli rokonságát, hogy második feleségének nem lesz oka panaszra a Magyar Királyságban. A középkori mentalitáshoz jobban illeszkedett volna, ha a házasodni szándékozó király követi reprezentációja és szemképráztató, értékes ajándékai révén gyakorol hatást a menyasszony rokonságára; minden bizonnyal 1186-ban is így történt.

Összefoglalás

A III. Béla-kori jövedelemjegyzék kéziratának vizsgálata előtt két alapvető kérdés várt válaszra. Az első a jegyzéket fenntartó, rendkívül heterogén tartalmú 16. század eleji kódex létrejöttének háttere: milyen elveket tartott szem előtt a kézirat angliai szerkesztője a szövegek összeválogatásakor és milyen forrásban bukkant rá az idézett szemelvényekre. A vizsgálat kiderítette, hogy a szerkesztő-másoló érdeklődésének középpontjában az angol történelem mellett az egzotikum állt, beleértve ebbe a földrajzi felfedezéseket és a keresztények muszlimokhoz fűződő viszonyát is, azaz csupa olyan témakört, amelyek a kódex összeállításának idejében élénken foglalkoztatták az európai közvéleményt. Ez az érdeklődés magyarázza a magyar királyi és főpapi jövedelmek felvételét is; az oszmán hódításnak sokáig ellenálló, majd Mohácsnál elbukó középkori Magyar Királyság sorsa nem volt teljesen közömbös a Tudor-kori Angliában sem. A párizsi kézirat szerkesztőjének azonban nem álltak rendelkezésére friss politikai hírek; szemelvényeit régi krónikákból, antik szerzők jól ismert műveiből és nyomtatásban elérhető kiadványokból merítette. Az angol krónikások műveit folytatódólagosan nézte át és jegyzetelte ki: az első blokk Ranulph Higden, a második Henry of Huntingdon, míg a harmadik Ralph of Diceto műveiből származik. A 12. század végi jövedelemjegyzék az azonos időben alkotó angol krónikáiról, Ralph of Diceto által megőrzött szövegek – alkalmasint csak általa fenntartott dokumentumok – között helyezkedik el; több mint valószínű, hogy a kimutatás Ralph forrásgyűjteményének, munkadossziájának részét képezte, amelyből szükség esetén a szerzői kéziratot is felfrissíthette, miként az III. Sándor pápa Ibn Mardanis murciai királyhoz intézett levele esetében is történt.

102 Fügedi Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok* 116 (1982) 484–506.; Neumann Tibor – C. Tóth Norbert – Pálosfalvi Tamás: Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról. In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Bp., 2019. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet) 53–58.

A második kérdés, amelyre kódexünk választ adhat az, hogy hogyan jött létre a jövedelemjegyzék és hogyan került Angliába. Amellett érveltem, hogy a kimutatás nem III. Béla 1186. évi nyugat-európai házassági ajánlataival, hanem Richard Barre lisieux-i főesperes 1188. évi magyarországi követségével, s a misszió céljával, a keresztes hadjáratra készülõ angol uralkodó magyarországi utazásának tervével áll összefüggésben, amelynek dokumentumait – II. Henrik angol és III. Béla magyar király levélváltását – szintén Ralph of Diceto tartotta fenn. Ezt a lehetõséget támogatja az a tény, hogy a jegyzék a magyarországi fõpapok jövedelmeit is tartalmazza. A keresztes hadjárat anyagi terheinek viselésében ugyanis az egyházi rend is komoly szerepet vállalt; III. Kelemen pápa éppen 1188-ban rendelte el, hogy a klerikusoktól szedjenek adót a hadjárat céljaira, s az összeget egyházmegyénként gyűjtsék össze.

CONTENTS

STUDIES

Dániel Bácsatyai The Origin and Preservation of the Income Register of Béla III and his Prelates	423
Gábor Kármán Writing in the Turkish Manner. The Political Communication of Gábor Bethlen towards the Ottoman Empire	443
Iván Kis Research of István Kaprinai and the Hunyadi Era. Sources and Working Methods	471
Dávid Turbucz Certain Decisions Made by the Hungarian Political and Military Leadership during World War II. Miklós Horthy's Network of Contacts	503
Dániel Luka From Final Account to Final Account. Cooperative Farming in the Rákosi-era	521
Attila Novák Simon Wiesenthal and Hungarian State Security (1964–1981)	551
IN MEMORIAM	
Attila Pók Tibor Hajdu	569

E számunk szerzői

Bácsatyai Dániel, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Kis Iván, pályázati referens, Tempus Közalapítvány, Stipendium Hungaricumy ● Luka Dániel, történész, agrártörténet-kutató ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Pók Attila, ny. tudományos tanácsadó, ELTE HTK TTI, Jelenkortörténet osztály ● Turbucz Dávid, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.ertzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

